

Ա Ր Ա Զ Ը

(Նուէր սիկին Մար. Յով.-Խանդ...Կանին)

I

Գարնան վերջն էր, արիւն քրտինք թափելու օրեր։ Գիւղը տքնում էր. փոքրիկ մանուկներն էլ չէին ինայ-
ում գործի մէջ։ Այդպէս էր գիւղը, ով կրծելու ա-
տամներ և շարժելու ձեռք ու ոտք ունի ստիպուած է
աշխատել առաւօտից երեկոյ, որովհետեւ հարիւր կա-
թիլ քրտինքից կէսի արդիւնքն էլ տուն չի գալիս։
Գիւղն աշխատում է միշտ իրանից շատ հեռու, շատ
անծանօթ մարդկանց համար, շատ անգամ՝ նոյն իսկ
իր միան ուտող, արիւնը խմող դահիճների համար։

Դաշտերում, այգիներում, բոստաններում կեանքը
եռում էր. ամեն կողմ գալարուած, ծռուած մէջքեր,
յոգնած, քրթնաթոր ճակատներ, արեւի առաջ ապրի-
տուած, տանջուած դէմքեր և մեղմ ու իրանց մռայլ
ճակատագրին հնազանդ աչքեր, ուր տառապանքի քօղի
տակից, որպէս պէծին տուող կայծը ծածկող մրրիկնե-
րի տակից, հազիւ հազ փայլում էր հեռաւոր լոյսը, մի
կտոր հաց ունենալու ներքի հաւատը։

Գալօն էլ գաղար չունէր։ Ընտանիքը մեծ չէր՝
ինքը, կինը և փոքրիկ աղջիկը, սիրունիկ, վարդաթուշ
ինն տարեկան Շողիկը։ Էլի երեք բերան էր, պէտք էր
կերակրել, ձմեռը գիւղում հանաք չի անում, մէկ էլ,
էհ... քանի՞ դրսի ցաւեր կան, որ գիւղը պէտք է հո-
գայ, որովհետեւ գիւղ է, անտէր, խաւար գիւղ։

Այն երեկոյ Գալօն ուրիշներէ նման վերադառնում էր գաշտից, ողջ օրը քաղհան էր արել կնոջ և Շողիկի հետ, բամբակ էին քաղհանում: Մեծ չէ, փոքր է բամբակի արտը, բայց որ ժամանակին քաղհանուի, մանաւանդ ջրից չը զրկուի, երկինքն էլ հաշտ նայի, կարկուտ ու հիւանդութիւն չը տայ, Գալօն էլի մի տարի գլուխ կը հանի ամօթն երեսին, առանց ուրիշի ձեռքը նայելու: Եւ Գալօն յոյս ունի, այդ յուսով է, որ այս առաւօտ վաղ իր փոքրիկ ընտանիքով գնաց քաղհանի:

Նա լաւ գիտէ, որ քաղհանը կնոջ գործ է և ոչ տղամարդի, նա լաւ գիտէ, որ տղամարդի մէջքը չը պէտք է ծռուի մինչև գետին, որ նրա ճակատը չը պէտք է ծածկուի ուրազի հարուածներէց բարձրացող փոշիով, որ նա կնոջ պէս չը պէտք է դունդ դառնայ խոտերի մէջ, պշպշայ այս ու այն փնտաւար բոյսը քաշելու համար. այդ բոլորը լաւ գիտէ Գալօն, բայց դէ ինչ արած, կարիքը մէջք էլ է ծռում, վիզ էլ, գլուխ էլ: Թէ ինքը՝ Գալօն չը գնայ քաղհանի, պէտք է իր փոխարէն մի վարձկան կին ուղարկի, խօսի իր խեղճ կիներն ու Շողիկը չեն կարող ամբողջ արտը մենակ քաղհանել. գործը յետ կը մնայ, բամբակը կը փշանայ, յեւտոյ... այդ յետոն այնքան ծանր է և այնքան դառն, որ Գալօն տաս տապակ էլ կը կը ծալուի, միայն թէ իր բամբակը տուն գայ, իր ամօթն երեսին մնայ, իր ցաւերը հոգայ իր ձեռքով:

Քաղհանը տղամարդի գործ չէ, բայց հեշտ էլ գործ չէ. Գալօն ամբողջ օրը ցաւով էր տեսնում իր Շողիկին, որ կռացած իր փոքրիկ ուրազի վրայ, գլուխը թաղուած խոտերի մէջ զարկում էր մանր հարուածներ և դժուարութեամբ էր առաջանում: Քրտինքը ծորան-ծորան հոսում էր փոքրիկի սիրուն այտերի վրայից, փոշին բարձրանում ու ծածկում էր նրա մազերն ու երկայն արտեւանունքները, բայց աղջիկը շարունակում էր քաղհանել, որովհետեւ հայրն ասել էր թէ Վարդավառին նրա համար նոր, վարդագոյն մինթանայ պիտի

գնի, խշխշան ու սիրուն: Առաւօտը վաղ՝ երբ դեռ զով էր, երբ նոր գործի կեցան, Շողիկը ցատկոտում էր այժեամի պէս խոտերի մէջ և ուրագի զարկերի հետ սիրունիկ մանկական ձայնով «լէլէ» էր ասում: Բայց քանի արևը բարձրացաւ, քանի նրա շողերն աւելի կիզիչ դարձան, Շողիկի ձայնը կամաց-կամաց նուազեց և ի վերջոյ ճաշին մօտ նա իսպառ լռեց ինչպէս տօթից խեղդուած մի փոքրիկ թռչուն, որ ոյժ անգամ չունի իր բաց մնացած կտուցը փակել: Խեղճ Շողիկ, նա հետոմ էր շոգից, տանջւում էր և մի փոքր հանգիստ տալու համար իր թուլացած թևերին երբեմն-երբեմն գլուխը բարձրացնում էր, յետ էր տանում թաց ճակատի վրայ թափուած սիրունիկ խոպոպները, հրեշտակային աչքերով նայում էր հօրը:

—Հայրիկ, տես, մազերս էլի թափուեցին՝ ճակատիս, մինթանայից բացի, իմ մազերին կանաչ-կարմիր լենտ էլ կ'առնես:

—Հա, լենտ էլ կ'առնեմ, Շողիկ ջան, ասում էր հայրը շոյելով նրա քրտնաթոր ճակատը, թող բամբակը հասնի:

Եւ երեխան հանգստացած վերստին զարկում էր իր ուրագը, փոքրիկ գլխում նոր դիմումներ անելու ծրագրներ կազմելով: Միևնոյն ժամանակ նա աշխատում էր յետ չը մնալ ծնողներից, որոնք նրա մանկական փոքրիկ եռասիրութիւնը խնայելու համար երկու կողմից օգնում էին նրան աննկատելի կերպով առաջի խոտերը քաղհանելով: Քանի՜ քանի անգամ երեխան տնքաց ու ոտքը բռնեց.

—Տես, հայրիկ, ոտքս էլի փուշ մտաւ:

Նրա ոտքի փոքրիկ, խղճուկ թաթի վրայ մի կաթիլ արիւն և արտեանունքից մի կաթիլ արցունք կախուեց: Ծնողները երկու կողմից նրան դարձան, ոտքից փուշը հանեցին:

—Հայրիկ, դու ինձ կօշիկ էլ կ'առնես, փշերը ոտքս ծակում են ախր:

—Կ'առնեմ, Շողիկ ջան, կօշիկ էլ կ'առնեմ. և հայրը վերստին դրկեց նրա գլուխը, սղմեց կրծքին և խանդաղատանքով համբուրեց:

—Ախ, քոռանամ, ասաց մայրը: Եւ նորէն շարունակեցին ընդհատուած գործը, նորէն երեք գլուխները կռացան խոտերի մէջ, իսկ արեւը վերից անխնայ թափում էր իր կիզիչ ճառագայթները և տօթը գնալով աւելի խեղդող էր դառնում:

Այս բոլորը մէկիկ-մէկիկ անցնում էր Գալօի գըլխով երեկոյեան տուն վերադառնալիս: Կինը լուռ բայլում էր նրա մի կողմից, իսկ Շողիկը միւս կողմից բռնած հօր ձեռքը: Փոքրիկը յոգնած էր և ճանապարհի թանձր փոշու մէջ ծակոտուած ոտները խառնելով՝ հազիւ-հազ հետեւում էր հօրը, բայց էլի անդադար խօսում էր իր վարդագոյն մինթանայի, կանաչ-կարմիր լենտի և կօշիկների մասին:

Գիւղը հեռու չէր. այնտեղից լսում էր գզիր Վարթօի կանչը. Գալօն կանգ առաւ մի րոպէ և ուշադրութեամբ բերանաբաց ականջ դրեց, ապա ինչպէս մի ծանր գոյժի առաջին տպաւորութեան տակ, մի վայրկեան սառած մնաց, յետոյ ձեռքի և գլխի մի անհանգիստ շարժումով բացականչեց.

—Արա՛ղ, Արա՛ղ, տունդ բանդուի Արա՛ղ, էլի՛:

—Հայրիկ, Արա՛ղն ի՞նչ է արել:

Հայրն էլ պատասխան չը տուեց. երեխան մնաց բերանը բաց, աչքերը հօր դէմքին յառած հետաքրքիր ու զարմացած հայեացքով: Գալօն մտախոհ դարձաւ, գզիրը կանչում էր թէ վաղը պէտք է գնալ Արա՛ղ ջուր «կապելու». թմբերը բանդուել են: Եւ այդ ձայնը մի տեսակ մռայլ ելեէջերով տարածւում էր գիւղի շրջակայքի վրայ ու գնում էր մեռնելու դաշտերի հեռաւորութեան մէջ, ինչպէս վտանգ գուժող մի ազգանշան. լաւ չէր:

—Էլի թումբերը բանդել է, մրմռում էր Գալօն, անհ Արա՛ղ:

«Ա՛հ Արազ», դա մի ամբողջ ժողովրդի զայրոյթի և ցաւի աղաղակն էր այն զարմանալի գետի դէմ, որ երբ պէտք է աւերել, թշուառութիւն ու սուգ տարածել, մեն-մենակ է անում, իսկ երբ պէտք է բարիք բաշխել, կատաղի պայքարից յետոյ է միայն զիջանում: Գալօի յուսահատ բացականչութեան մէջ հնչւում էր այն հին ճիշդ, որ նախնական մարդն արձակեց դարեր, շատ դարեր առաջ, երբ իր թուլութիւնը տեսաւ խելագար գետի հսկայ յորձանքների առաջ և նրա ափին նստած՝ ալիքների հեգնող մռնչիւնների ներդաշնակութեան տակ երեխայի պէս լաց եղաւ: Այն օրուանից շարունակւում է դարերի կռիւը, մարդը յամառ է ու տօկուն, իսկ Արազը ըմբոստ է և անյաղթելի իր անհասկանալի գծութիւններով:

Գալօն մտածում էր այժմ Արազի մասին. նրա և գիւղի անվերջ պայքարի մասին: Այս տարի քանի՞ անգամ սև օրով, դառն աշխատանքով թումբեր բաշեցին նրա ալիքների դէմ և քանի՞ անգամ աւերեց տարաւ մռմռալով: Իր ափերին ծուարած գիւղերի բացարձակ տէրն է Աշաղը, հին աշխարհի բռնակալների պատկերն ունի, երբ ժպտաց, իր երկիրը բարիքով և ցնծութեամբ կը լցուի, երբ խոժոռուի ու կատաղի, արցունք ու ցաւ, մահ ու սարսափ կը սփռի իր շուրջը. և այն ժամանակ միաս բարի կեանք ու երջանկութիւն, պէտք է ամեն բան նորից սկսել:

«Ա՛հ, Արազ» մռմռում էր Գալօն գլուխը քաշ ձեգած և կամաց-կամաց քայլելով: Նրա համար Արազը գետ չէ, ջուր չէ, որ թաւալւում է երկու բարձր ափերի մէջ մերթ վայրագ ու հպարտ, մերթ դանդաղ ու խաղաղ: Արազը մի ուրիշ բան է, մի ինչ որ անօրինակ հսկայական կենդանի, որ միաժամանակ կատաղի է և քաղցր, անսիրտ է և՛ զթոտ, գեղեցիկ է և՛ սարսափելի, կամակոր է և՛ հնազանդ, բայց միշտ հզօր, միշտ մի անդուսպ խօլական ոյժ թագցրած իր ծփծփան կրճքի տակ, իր ոլորուն յորձանքների թափի մէջ:

— Հայրիկ, ախր ի՞նչ է արել Արազը:

Հայրը դարձեալ անպատասխան թողեց փոքրիկ աղջկան: Նա այժմ յիշեց մի տարօրինակ բան, Աշուղ Ադամի նկարագրած հեքիաթի վիշապը: Արազն էլ վիշապ է, օղակ օղակ դալարուել է ցաւերի տակ ճրմլուած գիւղերի շուրջը, ուզի՝ կը խեղդի, ուզի՝ կեանք կը տայ. սա էլ է զոհեր պահանջում, ինչպէս հեքիաթների վիշապը, որ տարին մի կոյս էր ուզում իր հովանու տակ ապրող և իր համբերութիւնը վայելող ժողովրդից: Արազն էլ վիշապ է, միայն նա աղջիկ չէ պահանջում. Գալօն Շողիկին նայեց.

— Շողիկ, Արազը վիշապ է.

Երեխան վախեցած՝ նայեց հօրը.

— Հայրիկ, վիշապը մարդ կը տանի:

— Հա՛ մարդ կը տանի, երեխան կծկուեց, հօր ձեռքը թողեց և անցաւ մօր փէշերին կապաւ:

— Ի՞նչ ես խօսում քեզնից դուրս, այ՛ մարդ, բարկացաւ կինը, վիշապս ո՞րն է, երեխային վախեցրիք, դէ՛ Արազն՝ Արազ է էլի, ջուր է, գետ է:

— Է՛հ կնիկ, Արազը եաման բան է:

Գալօն դարձեալ մտքերի մէջ ընկաւ, նա յանկարծ յիշեց, որ ինքը Արազից վախենում է երեխայի պէս, յիշեց, որ նրա ափին հասնելիս միշտ առաջին անգամ մի տեսակ սարսուռ է գալիս վրան և աշխատում է շատ չը նայել ալիքներին. յիշեց, որ «Արազ» կանչող գզրի ձայնը իրան միշտ անախորժ է եղել: Մինչեւ այժմ նա երբէք այդ երկիւղի մասին այսպէս որոշ կերպով չէր մտածել, այս երեկոյ, գզրի կանչը լսելուց յետոյ, նա մի վայրկեան չի մոռանում Արազը, կարծես տեսնում է, խօսում է նրա հետ: Արազը աղջիկ չի պահանջում, մոմտում էր նա, բայց ինչո՞վ է աւելի ոգորմած քան հին վիշապները, տարին տասներկու ամիս գիւղերը կոտորւում են՝ նրա անկուշտ փորը ամբողջ ծառեր, դէ՛ գէրով խօտ, ժայռեր կոխելով որ մի կուց ջուր փախ-

ցնեն, ցանքերը ջրեն, որ սովից չը կոտորուեն, բայց էլի...

Գիւղին այժմ մօտ էին, գզրի ձայնն աւելի պարզ և աւելի սպառնալի էր լսուում.

— Էգուց տունը մի մարդ Արաղը գնայ, թումբերը բանդուել են հաւա:

— Կնիկ, Շողիկի հետ էգուց մենակ կ'երթաք քաղ-հանի, ճար չը կայ. ի՞նչ ժամանակ է բանդել թումբերը:

Գալօն մոռացել էր, որ ժամանակն Արաղի հոմար չէ, նա իր առանձին ժամանակը, կամքը ու ցանկութիւններն ունի. ամենեւին նրա փոյթը չէ, թէ Գալօի բամբակը և հարեւանների ցանքերը կը չորանան: Նա դարերից հետէ սովորութիւն դարձած իր հարկն ու պաշտամունքն է ուզում և վաղը նրա սպասին պիտի գնայ մի ամբողջ ժողովուրդ ունենալով, տանուտէրնեւրով, ջրպետներով ու զոհերով:

Արաղն աստուած է:

II

«Արաղ, Արաղ»:

Գիւղն աղմկուած էր. մեծ հրապարակում կանչ, հայհոյանք, անէծք, սպառնալիք իրար էին խառնուել. մարդիկ յուզուած էին և էլ իրար չէին հասկանում, նրանց բոլորի ձայները միասին կազմում էին մի անհասկանալի կոկորդային մոմռոց: Գիւղն ասես, պատրաստուում էր դիմադրել մի անակնկալ յարձակման, մօտալուտ, վերահաս վտանգն էր յայտարարում գզրի անախորժ կոչը: Կռիւ էր յայտարարում Արաղի դէմ. թշնամին շատ էր հզօր և մարդիկ շատ էին խեղճ իրանց դիմադրութեան նախնական միջոցներով: Ահա թէ ինչու գիւղը տակն ու վրայ էր լինում ամեն անգամ, երբ Արաղը բանդում էր ամբարդակները և երբ գզիրը ոռնում էր փողոցներում:

Կէս գիշերին պէտք էր ճանապարհ ընկնել վաղ առաւօտից կռուի դաշտը՝ Արաղի ավին դառնուելու համար. իսկ մինչեւ այդ՝ անհրաժեշտ էին բազմաթիւ պատրաստութիւններ, բահեր, կացիներ, քլունգներ, ուրագներ, հաստ պարաններ և ամենից աւելի ծառերի մեծամեծ ճիւղեր, որոնք պիտի կապուէին և Արաղի առաջը ձգուէին ջրի ընթացքը փոխելու համար:

«Արաղ, Արաղ», շարունակում էր կանչել գլխիւ վազվզելով գիւղի նեղ ոլորուն փողոցներով և նրա ձայնը որպէս մարտահրաւէր, շարժում էր ամենքին և գործի հանում: Գալօն պարտաճանաչ ու շիտակ մարդ էր. դեռ երբէք ստոր անպատիւ արարքի համար նրա պապերի, հօր յիշատակը չէր անարգուել գիւղամիջում: Դեռ երբէք իր հարեւաններին դժգոհելու, զանգառուելու առիթ չէր տուել իր ընթացքով: Նրա համար գիւղում ասում էին թէ իր թշնամու հաւին անգամ «քլ՝ շշ» չի անի: Ասենք նա չէր էլ տանի, որ անարգար տեղը իր հաւին էլ «քլ՝ շշ» անեն, մանաւանդ նա զգայուն էր իր մեռելների, իր հօր ու մօր յիշատակի համար, իր ընտանեկան պատուի համար: Գիւղում ամենքը գիտէին, որ եթէ Գալօն պապենական շիրիմներն անարգուին, կամ նրա կնոջ պատուին մի անտեղի խօսք ասեն, բանն առանց արիւնի չի վերջանայ: Սակաւախօս, համարեա միշտ մռայլ, բայց վերին աստիճանի արգարասէր մարդ էր, և իր խաղաղ արտաքինի տակ թագցնում էր մի նուիրական զայրոյթ ամեն մի անիրաւ գործողութեան, անտեղի արարքի համար: Այդ արգար բարկութեան ժամերին նա սարսափելի էր. թաւ յօնքերը բարձրանում էին մինչեւ ճակատի կէսը և նրանց տակից, ինչպէս արեւն սքօղող ամպի տակից, փայլատակում էին նրա խորունկ ու խելացի աչքերը, որպէս երկու բոց կտրած ածուխ: Գիտէր, որ «աշխարհը չար է», և ինքը զայրացկոտ, ուստի «իր անցաւ գլուխն Աւետարանի տակ չը դնելու համար», ինչպէս ինքն էր ասում, աշխատում էր որքան կարելի է հեռու

մնալ ընկերութիւնից, մանաւանդ հասարակական գործերից, ուր, գիտէր, հեշտութեամբ առիթ պիտի ունենայ անուղղելի, անդառնալի բան անել շնորհիւ իր անդուստլ զայրոյթի: Մի անգամ՝ երբ դեռ նոր էր նըշանուած, մի քէֆի մէջ ընկերներից մէկը կիսահարբած վիճակում նրան ասաց՝ «Նշանածդ սիրուն է, մեր տղայ»: Գալօն կատաղութիւնից գլուխը կորցրած՝ դիմով լի ահագին կաւը խլեց և ընկերոջ գլխին շարտեց. մահն անխուսափելի էր, եթէ կողքի միւս ընկերը թեւին չը խփէր և հարուածը չը վրիպէր: Այս դէպքին ծանօթ էր ամբողջ գիւղը, Գալօն ինքն էլ երբէք չէր մոռանում և աշխատում էր նման պայմանների մէջ չը գտնուել երբէք:

— Այ մարդ, մի օր դու բո զայրոյթով մեր գլուխը մի բան կը բերես, տեսնենք երբ, ասում էր յաճախ կինը, երբ չնչին առիթից իր ամուսինը տաքանում էր. Գալօն այդպիսի դէպքերում, ի պատասխան իր կնոջ, թաւ յօնքերը մի փոքր աւելի էր կախում ու լուում: Իր հասարակական պարտքերը կատարելու համար նա առաջնորդւում էր միշտ իւր հօր տուած մի հատիկ խրատով՝ «Ամենքը մէկի, մէկը՝ ամենքի համար»:

— Արդ՝ մարդ, հազար ողորմի քեզ, կրկնում էր նա ամեն անգամ այդ խրատը յիշելիս: Այսօր այս փմաստուն խրատը Գալօն վերստին մտաբերեց, երբ գիւղի իրարանցումը տեսաւ: Գիւղում էլի ջուր չը կայ, ամենքը պիտի չարչարունք քրտինք թափեն, որովհետեւ մի մարդը Արաղի հետ գլուխ թափել չէ կարող. յետոյ երբ ջուրը գայ, ամեն մէկը կ'օգտուի ընդհանուրի աշխատանքի պտուղից: Սրանից էլ սիրուն, հասկանալի բան, մտածում էր Գալօն: Արաղը դուլում է արել, դո լումին ճար է պէտք, իսկ այդ ճարը միասին, միաբան պիտի արուի, հէնց երեւի դրա համար են մարդիկ իրար մօտ ապրում, ինչի՞ են պէտք ձեռները, թէ տասն մատ չունենային, մի ձեռքը ծափ կը տայ: Գիւղի բանն էլ այսպէս է. որ ամեն մէկը չանի, ամեն-

բը կը տուժեն, երբ ամենքը անհոգ, անպարտաճանաչ լինեն, ամեն մէկը կը քանդուի. «մէկն ամենքի, ամենքը մէկի համար, ողորմի բեզ, հայր»:

Այսպէս մտածեց Գալօն և, իր աղբատիկ ընթրիքը կնոջ և Շողիկի հետ վերջացնելուց յետոյ, թէեւ յոգնած, ուժասպառ, բայց վերկացաւ, պատից վերջրեց կացինը, դօտին խրեց և վերստին դէպի այգիները գնաց՝ իր բաժին ճիւղերը բերելու համար: Ճանապարհին էլի յիշեց օրուայ անցքերը, յիշեց մանաւանդ իր Շողիկին, որին սիրում էր աչքի լոյսի պէս: Նրան վարդադոյն մինթանայ, կանաչ-կարմիր լենտ և ճոճաւան կօշիկներ է խոստացել: Գալօն ժպտաց իր աղջկան երեւակայելով՝ դարդարուած ու սիրուն: Բայց այդ ժպիտը վայրկենապէս փախաւ նրա դէմքից, երբ յիշեց, որ այդ բոլորը Արազի ձեռքին է, նրա ալիքների տակն է թաքնուած. որ շուր չը տայ, որ բամբակը չորանայ, ինչով գնի. պէտք է գնալ, զօռով խլել այդ բոլորը: Խեղճ Շողիկ, իսկ նա այնպէս հաւատացած է, գիշեր ցերեկ երազում է:

Այդում մի նոր մտահոգութիւն տիրեց Գալօնին. նա չը գիտէր սրտեղից ձեռք բերել ծառի ճիւղեր: Պողատու ծառերից կտրել չէր կարելի, իսկ բոլոր անպտուղ ծառերից մնում էր միայն մի հատիկ ուռենի, Շողիկի ուռենին: Միւսների ստերն այս տարի իսպառ զոհ գնացին Արազին, մնում էր այս մէկը, որ իր փօքրիկ պատմութիւնն ունէր: Վեց տարի առաջ էր, Գալօն լաւ յիշում է, մի օր ինքը այգու առուակի ափին ուռենիներ էր տնկում, փօքրիկ աղջիկը վազէվազ մօտեցաւ.

— Հայրիկ այդ ինչ ես անում.

— Ծառ եմ տնկում, մատաղ.

— Ինչու ես տնկում.

— Տնկում եմ, որ մեծանան.

— Յետոյ խնձոր ու տանձ կը լինի.

— Հա, յետոյ խնձոր ու տանձ կը լինի.

— Մէկն էլ ես տնկեմ, հայրիկ, որ ինձ էլ խնձոր ու տանձ լինի, հա՛մ:

Եւ նա փոքրիկ թաթիկներով վերցրեց մի բարակ ոստ և բոլոր ուժով տնկեց առուակի եզրի խոնաւ հողի մէջ:

— Գիտե՞ս կնիկ, ասաց Գալօն ժպտալով իր կնոջը, Շողիկը ուռենի տնկեց, թո՛ղ մնայ տեսները ի՞նչ կը լինի: Մայրը գրկեց փոքրիկին, որ բրբջալով ծիծաղում էր, հպարտ էր:

Եղաւ այն, ինչ որ լինելու էր. ուռենին հեշտ և արագ աճող բոյս է, մի քանի ժամանակից յետոյ նա արմատներ ու ոստեր ձգեց և միւսների պէս դարձաւ փոքրիկ ծառ, «Շողիկի ծառ», ամենից սիրուն, ամենից սիրելի: Նրա երկար, դալար ոստերը կախկիսուեցին առուակի վրայ, ինչպէս արտասուող կոյսի հերարձակ մաշկերը, և ամբողջ շողիկներին մշտադով մթնոլորտ էին պահում իրանց տխուր հովանու տակ: Շողիկն այնքան ուրախ, այնքան երջանիկ էր միշտ իր ծառի տակ: Այնտեղ էր շարում նա իր տիկնիկները, այնտեղ էր շինում իր փոքրիկ տնակը և թիթեռներ ու բզեզներ փակում ներսը, այնտեղ էր երգում իր սիրուն մանկական «լէլէները» և ուռենին սոսափում էր մեղմով այդ սիրուն թռչնակի վրայ:

Այսօր էլ չքեղ, սաղարդաշատ ուռենին փռել էր իր դալար ոստերը հարուստ փնջերով, երեկոյեան հովից օրօրում էր իր սգւոր գլուխը և կարծես վտանգ զգալով՝ փսփսում է մեղմիկ, տերեւները դողդողում, փարում էին իրար, և ամբողջ ծառը սոսուում էր խորհրդաւոր շշուկով: Գալօն կանգնել էր նրա առաջ, նայում էր մտախոհ և չը գիտէր ի՞նչ անել. Արազն էր ուզում այդ սիրուն ծառը, բայց Շողիկը լաց կը լինի, օ, ինչպէս կը հեկեկայ: Գալօն երկար կանգնած մնաց, ժամանակն անցնում էր, նա մի քանի քայլ հեռացաւ, ապա յետ եկաւ, կրկին գնաց, էլի եկաւ.

— Արա՛ղ, զուլում Արա՛ղ, բացականչեց նա և արագ

արագ բարձրացաւ ծառը: Առաջին ճիւղին հարուածելուց առաջ, բարձրացրած կացինը մնաց առ ժամանակ օդի մէջ, զարկել, թէ չէ, դեռ մտածում էր նա:

— Ու՛րհ, հնչուեց ոստերի մէջ մի ցաւօտ մռնչոց և առաջին ճիւղը ճոնչալով գետին ընկաւ. միւսների համար Գալօն էլ չը տատանուեց, հարուածները թափւում էին արագ-արագ, նոյն իսկ զայրոյթով, կատաղութեամբ, կարծես նա ո՞ր ունէր հէնց այս ծառի դէմ և ճիւղերը ճոնչում էին գետին տապալուելով իրար յետեւից: Քրտինքի մէջ կորած, հեւալով նա միայն այն ժամանակ կանգ առաւ, երբ իր վերջին հարուածը կորաւ օդի մէջ և երբ ճղակոտոր ուռենին մնաց մերկ. ինչպէս մի հաստ ցից: Գալօն շտապով ցած թռաւ, շուտ-շուտ հաւաքեց ճիւղերը, շալակ կապեց, թիկունքն առաւ և հեռացաւ, աշխատելով յետ չը նայել: Գալօն վերստին յիշեց Շողիկին. վաղը աղջիկը կը տեսնի իր ծառի այս զարհուրելի մերկութիւնը, այս անօրոտ աւերածը: Գալօն երեւակայում է այդ տեսարանը, երեսխան ուրախաձայն աղաղակներով վազէ՛վազ գնում է դէպի իր ծառը և քարացած ու բերանաբաց կանգ է առնում, ապա աչքերը արցունքով լեցուն և յուզմունքից ու վշտից կերկերուող ձայնով դանդատում մօրը...

Գալօի աչքերը թացացան, բեռն աւելի ծանրացաւ: Երեսը դարձրեց և տնքալով իր բեռի տակ առաջ շարժուեց.

— Բարեւ, սանահէր Գալօ.

— Բարեւ ախպէր: Եղօն էր, Գալօի հարեւանն ու բաւորը, որը նոյնպէս մի մեծ կոյտ ճիւղեր շալակած գիւղ էր գնում:

— Սանահէր Եղօ, ի՞նչ կ'ասես, անիծած Արազը այս տարի քանդեց մեզ, էլ ճիւղ ճարել չենք կարողանում, վերջին ծառն եմ ճղակոտոր արել այսօր, գլխիս կրակ մաղուեց, լացս եկաւ. Շողիկի ծառն էր:

— Դէ սանահէր, Արագն Արազ է, այդ գիտենք, Բին-Գեօլում որ երկինքը փռշտայ, մեր աչքերից ար-

ցունք կը դայ: Արազի ցաւը մեր հայրերն էլ են տեսել, մեր պապերն էլ, Ադամից սկսած մեր օրն այս է: Բայց ցաւը որ մէկ լինի, տանելը հեշտ է, արի տես, որ այժմ հոգի հաւատ չի մնացել, անաստուած մարդիկը շատացել են. Արազը որ մենակ զուլում աշէր, դարդերս խօմ մէկը կը լինէր:

— Է՛, կայ չը կայ մեր տուն բանդօղը Արազը չէ:

— Է՛հ, ո՞վ գիտէ ախպէր, այնպիսի բաներ են ասում, այնպիսի բաներ: Մեր արտերն են չորանում, գիւղում մի կուց ջուր չը կայ, ձմեռը մեր երեխաներին թոնիր գցես մշահոտ չի գայ, բայց է՛լի այնպիսի բաներ են ասում, որ մարդի մազերն են դիզանում, ես ինչ գիտեմ:

— Ի՞նչ, սանահէր, ինչ են ասում:

— Այն որ մենք այսպէս սե օրով, արիւն-բրտինք թափելով շաքած մի անգամ թումբեր ենք բաշում: Արազի առաջին, թշնամի, անհոգի մարդիկ գիշերանց գնում են մի երկու բահ զարկում, բանդում և ջրի բերանը տալիս մեր այնքան աշխատանքը, մեր երեխաների ապրուստը:

Բեռի տակ կռացած Գալօն կանգ առաւ:

— Եղօ, դու ցնդուել ես.

— Երանի թէ ցնդուած լինէի, սանահէր.

— Եղօ, դու դիւահար ես.

— Երանի թէ դիւահար լինէի, սանահէր, ասում են...

— «Ասում են, ասում են», մյ մարդ, դու խօմ փափախիդ տակ գլուխ ունես, ո՞վ, ո՞ւմ դարդն է կըտրուել այդքան ծով մեղքի տակ մտնել և ինչո՞ւ համար:

— «Ծով մեղքը» բեզ պահի, միամիտ սանահէր, «ինչո՞ւ համարին» խօսք չունեմ: Նրա համար, որ այդպէս են կամենում ռէսը, տանուտէրը, ջրպետը և ո՞վ գիտէ էլ ո՞վ... Գլիրը օռնում է փողոցներում, թէ տունը մի մարդ Արազ գնայ, վաղը երկու տնից մի մարդ էլ հազիւ գնայ. ո՞ր են մնացածները, ինչո՞ւ չեն

գալիս գիւղի ցաւը հոգանք. նրանք ինձ ու բեզ նման անճարակ խեղճեր չեն, սանահէր Գալօ, նրանք առաջուց տեսնում են ուտին, տանուտէրին, ջրպետին, բերանները քաղցրացնում են մի բանով, ու էլ Արազ չեն գնում, մնում են իրանց գործով զբաղւում: Ես ու դու կ'երթանք ջուր կը կապենք նրանց համար, թէ կարողացանք: Այսպիսով այդ երեք աւազակները իրանց ընկեր այլ աւազակների հետ մի կ'որիկ գումար են դնում գրպանները, ահա թէ ինչո՞ւ նրանց հարկաւոր է, որ Արազը շուտ-շուտ բանդի թումբերը, թէ չըքանդի, ինչո՞ւ իրանք քանդել չը տան. այդ խօսմ դժուար չէ, երկու բան միայն:

Գալօն շալակը ցած գցեց հէնց ճանապարհի մէջ և վրան նստեց, էլ տանել չէր լինում. այն ինչ որ ինքը լսեց, կոկորդը խեղդում էր, օդը պակասում էր նրան: Մի փոքր մնաց գլուխը քաշ գցած կրճքին, ապա յանկարծ վեր թռաւ, մարմնի առաջին մասն ու պարանոցը գցեց առաջ դէպի հարեւանը, յօնքերը բարձրացրան մինչեւ ճակատի կէսը, աչքերը վառուեցին խաւարում: Նա նայում էր և աշխատում էր Եղօի դէմքը տեսնել.

— Եղօ, ճշմարիտ է այդ, ինչ որ դու ասում ես:

— Խեղճ Գալօ, դու ես միայն աշխարհի չար ու բարուն անծանօթ. ձկան ակաւջի մէջ ես քնել, այն էլ շատ է, որ վաղը մեր աչքի առաջ խուրճերի պարանը գողտուկ կտրել չը տան և մեր ողջ օրուայ աշխատանքը ջրին յանձնեն:

— Ո՞վ, ո՞ւմ ձեռքով, ախր ո՞վ կ'անի այդ չարագործութիւնը. նա բռնել էր այժմ Եղօի ձեռքը և բռնորդ ոյժով թօթւում էր կարծես մարմնից պոկելու համար:

— Ո՞վ կ'անի. ում որ մի քանի կոպէկ կը տան, ապա նա ձայնը ցածրացրեց, շրթունքները բոլորովին իր հարեւանի դէմքին մօտեցրեց. նրանք այժմ դէմ առ դէմ կանգնած՝ հեռում էին իրար դէմքին և փոխադարձաբար զգում էին իրար տաք շունչը:

—Ո՞րք:

—Վարթճն, հէնց գզիր Վարթճն:

—Եղօ, սուտ է, սուտ է այդ բոլորը. մոռնաց Գալօն վիրաւորուած գաղանի պէս, սուտ է, դու անիրաւ մարդ ես, փոհէ, ինչ վատն ես: Ապա նա խլեց իր բեռը, թափով գցեց մէջքին և առանց հարեւանին մի բռն ասելու, առաջ անցաւ ու կորաւ խաւարի մէջ:

—Ողորմելի՛ միամիտ, լսուեց նրա յետեւից:

III

Գալօն տուն եկաւ սիրտը ցաւած ու մռայլ, որ «աշխարհն այդքան չար է»: Եթէ Եղօն ուղիղ է ասում, մտածում էր նա, աշխարհը չար է, թէ սուտ է ասում, էլի չար է, չէ՞ որ Եղօն էլ աշխարհից է և հոգի է այրում: Ապա նա շուտ պառկեց քնելու, որ հանգստանայ, առաւօտը վաղ Արագ գնալու համար: Քունը չը տարաւ: Երեք պատկերներ նրան մի վայրկեան հանգիստ չէին տալիս, նրա միտքը կրծոտում ինչպէս ճիւղներ, նրա ուղեղը ճմռում իրանց գաղտնիքի ծանրութեամբ և նրանցից իւրաքանչիւրը կարծես յղի էր մի զարմանալի խորհուրդով, որ խուսափում էր Գալօի խելքից և որ աշնուամենայնիւ սարսափելի էր: Այդ սարսափելին էր փնտրում Գալօն առանց ինքն իրան հաշիւ տալու և այդ է պատճառը, որ, հակառակ իր կամքի, այդ երեք պատկերները գալիս ցցւում էին նրա տանջուած երեւակայութեան առաջ միշտ մի և նոյն կարգով, իրարից մի և նոյն տարածութեամբ, որոշ ծրագրով և կարծես որոշ խորհրդով: Գալօն նախ ասում էր «աշխարհը չար է», անմիջապէս յետոյ նրա չրթունքները կրկնում էին՝ «Շողիկը լաց կը լինի» և սրան հետեւում էր երրորդը՝ «Արագը վիշապ է»: Նա չը գիտէր թէ ինչո՞ւ է այսպէս լինում, ուզում էլ էր, որ այդպէս չը լինի, որ այս երեք «բանը» իրար յետեւից չը գան, կամ գոնէ կարգը փոխեն, ի զո՞ւր, հէնց որ նա մրմնջում էր առաջինը,

միւս երկուսը մի և նոյն կարգով արտասանում էին և Գալօն վախենում էր իր ձայնից, վախենում էր այդ բառերից։ Նա տասն անգամ աչքերը զօռով փակեց պի՛նդ, պի՛նդ, հաստատ վճռեց այդ երեք խօսքերից և ոչ մէկը չարտասանել և քնել, բայց պատկերները եկան և նա աչքերը բացեց ու կրկնեց.

«Աշխարհը չար է»:

«Շողիկը լաց կը լինի»:

«Արազը վիշապ է»:

Գալօն շուռ եկաւ մի կողքից միւս կողքի վրայ, յետոյ դարձեալ առաջինի վրայ, տնքաց, ծօֆ արեց, նստեց, էլի պառկեց, աչքերը պի՛նդ փակեց, ի զճւր... Յետոյ նա սկսեց մտածել թէ նա ինչո՞ւ է կրկնում այս խօսքերը։ Լաւ, «աշխարհը չար է», իրան ի՛նչ, կամ մի՞թէ նա նոր է իմանում այդ, մի՞թէ հազար ու հազար անգամ սրանից առաջ ինքը չի կրկնել զանազան առի՜թով մի և նոյն խօսքը. էլ այսօր ի՛նչ մի առանձին բան կայ դրանով զբաղուելու։ Այո՛, աշխարհը միշտ չար է, այդ հին, շատ հին բան է, պատասխանեց նա ինքնի՜րան, բայց ասում են թէ Արազի թմբերն էլ են քանդուում, հա այս է նորը. մարդը ագահ գայլ է, գազան է, այդ էլ հին, շատ հին բան է, բայց ասում են, որ նա բորենի է, գիշերները շիրիմներն է քանդում և դիակներ լափում, այս է նորը։ Հապա վերեւից, կապոյտ երկնքից նայող աչքն ի՛նչ է ասում, չէ՞ ասում են, թէ նա ամեն ինչ տեսնում է և դրում, խաւարի մէջ էլ է տեսնում, չը լինի թէ խաբում են... խաբում ե՛ն... յետոյ... ուրեմն բորենիներին է իրաւունքը, հուճ...:

Հապա Շողիկի ծառը կոտորեմ, յետոյ քանդեն... Շողիկը լաց կը լինի։ Նա նայեց աղջկայ փոքրիկ անկողնին, երեխան մուշ մուշ քնել էր, «Քնիր, քնիր, քաղցրիկ զաւակ, քնիր անմեղ հրեշտակս, աշխարհը չար է, բորենիներով լիբը, քնիր, քանի կարող ես. ի՛նչքան բան կայ, որ դու չը գիտես, և ինչքան լաւ կը լինի, որ եր-

բէք, երբէք չիմանաս. ինչքան սիրուն բան կայ կեանքում, ձեռքիցդ կը խլեն, թէ շող ես բռնել՝ խաւարը կը տան, թէ ծաղիկ է, թերթերը կը փետեն, թէ քաղցր է, թոյնը կը տան. թոյն, թոյն, իմ սրտում որքան կայ զաւակս, մի կաթիլն անգամ կ'ուզէի քեզ չը հասնի, բայց դու վաղը լաց կը լինես, իմ խեղճ զաւակ, որովհետեւ աշխարհը չար է, որովհետեւ Արազը վիշապ է»:

Էլի՛ր Արազը. Գալօն կ'ուզէր գոնէ Արազի մասին չը մտածել, բայց ամենից շատ այդ վիշապն էր զբաղեցնում նրան, ամենից շատ այդ էր վախեցնում նրան: Ինչո՞ւ. Գալօն երկար մտածեց և յանկարծ յիշեց «Արազի ձուկ աղլիկը» և նրա հետ, ինչպէս մանկութեան մի մոռացուած երազ, իր քրոջ՝ սիրունիկ Մարանի պատկերը կանգնեց առաջը: Մարան... Գալօի ամբողջ մանկութիւնն է դա, այն երջանիկ օրերը, երբ արցունքի տակ անգամ ծիծաղ է թագնուած, երբ աշխարհը վարդ և կեանքը երազ է: Գալօն սակայն շատ բան չի յիշում իր կեանքի այդ վառ արշալոյսից. նա յիշում է միայն որ մի քոյր ունէր, որին սաստիկ սիրում էր և որն իր համար «Արազի ձուկ աղլիկն» էր պատմում: Գալօն յիշում է նաեւ թէ ինչպէս ինքը ճնճղուկների ձագեր էր բռնում բերում քրոջը, ապա յոգնած ու բրթնաթոր գլուխը դնում էր նրա ծնկանը, աչքերը յառում էր երկնքում սահող ամպերին, իսկ քոյրը պատմում էր նրան «Ձուկ աղլկայ հէքիաթը», որի վիշապից երկսով էլ վախենում էին, իրար մօտ կծկուում, բայց և այնպէս, ոչ քոյրն էր հրաժարում պատմելուց, ոչ եղբայրը լսելուց: Եւ նրանք վախժլեւով, բայց սիրով էին երեւակայում Արազ, վիշապ, «Ձուկ աղլիկ», և լաւ էր, լաւ էր այդ բոլորը:

Գալօն որպիսի՛ քնքշութեամբ էր սիրում Մարանին, նրա խոր ու միշտ թախծապահ աչքերը, որոնք սգեւորութեան և թեթեւ բարկութեան լոպէսներում, կոյր ձեւ էին ստանում ինչպէս երկու վառ աստղեր, նրա

թուխ երկայն մաղերը, նրա գունատ դէմքի անփայլ ժպիտը. քանի բանի անգամ եղբայրը լաց է եղել միայն նրա համար, որ քրոջ աչքերում արցունք է տեսել: Գալօն այն ժամանակ հաւատացած էր, թէ չը կայ աւելի մեծ երջանկութիւն քան մի բարի, սիրուն բոյր օւնենալ, որի անունն անպատճառ Մարան լինի, և որն անպատճառ Ձուկ աղջկայ հէքիաթը իմանայ և Գալօի գլուխն իր ծնկանը դնի և պատմի, պատմի... Եւ այդ բոյրը տաս տարեկան չը հասած խեղդուեց իրանց դաշտերի մեծ առուի մէջ, Գալօն այդ տեսաւ և իր մանկութեան բոլոր երազները ուս դարձան:

Երկար ժամանակ Գալօն հաւատացած էր, թէ Արազը տարաւ նրան Ձուկ աղջկայ մօտ: Եւ այդ ժամանակից Գալօն և՛ վախենում էր Արազից և՛ ատում էր: Ա՛խ ինչպէս կ'ուզէր Գալօն այժմ էլ գլուխը դնել քրոջ ծնկանը՝ ինչպէս մանկութեան օրերում, մոռանալ ամեն բան և լսել նրա չրթունքներից «Ձուկ աղջկայ հէքիաթը»: Բայց Մարանն էլ չը կար և Գալօն էլ երեխայ չէր, մեծ մարդ էր. տանջուած, մռայլ, հաւատը կորցրած դէպի աշխարհ, դէպի մարդիկ, դէպի ամեն ինչ: Ասում են, թէ Շողիկը նման է Մարանին, Գալօն նորից նայեց աղջկան, երեխան շարունակում էր քնել անուշ անուշ. նրա կողքին կծկուած՝ մոռում էր փոքրիկ կատուն, դունչը դրած երեխայի խոպոպների մէջ: Գալօն ձեռքով հեռացրեց կատուն, նա այդ վայրկենին չէր ուզում, որ Շողիկին ոչ ոք դիպչի, Շողիկը և՛ իր աղջիկն է և՛ իր Մարանն է: Կատուն յետ եկաւ և կրկին իր տեղը բռնեց, Գալօն նորէն հեռացրեց նրան. կենդանին էլի յետ եկաւ. զայրացած Գալօն այս անգամ ուժով բռնեց նրա մէջքից և բոլոր թափով չալրտեց դէպի պատը: Կատուն ջախջախուած ու արիւնջուայ գետին ընկաւ ողորմելի մլաւիւններ արձակելով: Աղմուկի վրայ կինը զարթնեց.

— Գալօ:

— Օ'ֆ, օ'ֆ:

— Կատուին դձու զարկիր...

— Ի՞նչ գործ ունի Շողիկի մօտ:

— Տնայէն, նա խօսմ միշտ այնտեղ է, խեղճ կենդանի, ի՞նչ անսիրտն ես այ մարդ:

Կատուն շարունակում էր ցաւոտ մլաւիւններ արձակել:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, ինչո՞ւ չես քնում: Գալօն լուռ էր:

— Գնլօ ջան:

Պատասխանի փոխարէն խաւարի մէջ հնչուեց Գալօի հեկեկանքները.

Շփոթուած կինը նստեց, փաթաթուեց ամուսնու պարանոցին, քնքշութեամբ համբուրեց ճակատը:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ Գնլօ ջան, մատաղ. մեղք չեմ ինձ չարչարում ես:

— Ոչինչ, այ կնիկ, Մարանը միտս ընկաւ, մեր պստիկ Մարանը, երազումս տեսայ, էլի ինձ համար Ձուկ աղջկայ հէքիաթն էր պատմում ինչպէս երեխայ ժամանակու: Մարանը շատ լաւն էր, ինչպէս էի սիրում: Եւ լացս եկաւ...

Գալօն թագցնում էր ճշմարտութիւնը, նա լաց էր լինում կատուի համար, որին չը գիտէր ինչո՞ւ սպանեց. լաց էր լինում, օրովհետեւ աշխարհը չար է, Շողիկը լաց կը լինի, Արազը վիշապ է:

— Կնիկ, դու «Ձուկ աղջկայ» հէքիաթը չը գիտես:

— Ախր դրա ի՞նչ ժամանակն է, Գալօ ջան, քնիր, հանդատացիր:

— Դէ որ քունս չի տանում. կնիկ, գաս դու ինձ «Ձուկ աղջկայ» հէքիաթը պատմես, ես էլ կամաց կամաց կը քնեմ:

— Երեխայ ես դարձել:

— Ախ, կնիկ, ո՞ւր է թէ երեխայ դառնայի, Մարանն էլ կենդանի լինէր:

— Լաւ, դէ լսիր «Ձուկ աղջկայ» հէքիաթը.

«Կը լինի չի լինի մի շատ սիրուն աղջիկ կը լինի:

Այդ աղջկան մի քաջ և սիրուն նշանած կը լինի:

Մի օր աղջիկը դաշտ կ'երթայ բանջարի,

Վիշապը նրան կը խլի ու փախցնի»:

— Զատու պառաւից ասա, կնիկ, ան է լաւ:

«Պառաւ ջատու և կաւ հասաւ հեծած կաւէ խնոցին,

Չար վիշապի այրից փախցրեց նազելի կոյս աղջկան.

— Պառաւ, պառաւ, աղջիկն ասաց, տար ինձ հասցրու իմ
կարին,

Եօթը սարից, եօթը ձորից այն կողմն է իմ սիրելին:

— Չէ, խօրօտիկ, դու ինձ պէտք ես, ջատու պառաւն ան-
խելք չէ:

Սար ու ձոր եմ չափել, անցել, դու ինձ պէտք ես, կոյս
աղջիկ:

— Պառաւ, այն կողմը մի տար ինձի, Արազն է մեր առաջին,

Դու խօմ գետն ծուռ Արազին, ճամպայ չի տայ գիշերով,

Ծուռ Արազը ճամպայ չի տայ և վիշապը կը հասնի:

Պառաւն անտես արաւ աղերս կոյս գեղանի աղջկան,

Շարժեց թափով իր խնոցին և Արազի ափն իջաւ:

— Արազ, նայիր բռն է սիրուն, չար վիշապն է քամակիս,

Թէ ճար չը տաս, կոյս գեղանին բաժին կ'ընի վիշապին,

Արազ, խղճա՛, բռն է սիրուն, չար վիշապն է քամակիս:

— Բեռդ ինձ տուր, անցիր գնա՛, մոնչաց գիժ Արազը,

Սէր էլ ունեմ, տեղ էլ ունեմ անդունդներս են հազարով:

Սիրուն բեռդ գիրկս գցիր, պառաւ, անցիր դու, գնա՛:

— Արազ, մէջքս տաքանում է չար վիշապի բոց շնչից,

Եկաւ, եկաւ վրայ հասաւ, մի ճար տուր ինձ, ջան Արազ:

Արազ, նայիր բռն է սիրուն չար վիշապն է յետևիս:

— Կոյս գեղանին ծոցս գցիր, պառաւ, անցիր դու, գնա՛.

Հազար վիշապ, հազար գլխով էլ չեն խլի իմ ձեռքից,

Տո՛ւր ինձ կոյսը, ճամպայ կը տամ, թէ չէ դուր ես ա-
ղերսումս:

Վիշապը հասաւ, աղջիկը թռաւ, գիժ Արազի ծոցն ընկաւ,

Վիշապն հասաւ ու պառաւին խնոցիով կուլ տուաւ:

Եւ աղջիկը գետի ծոցում, մէկէն սիրուն ձուկ դարձաւ,

Ձուկ աղջիկը հարսը դարձաւ, սիրուն հարսը Արազին:

Բայց չը մոռցաւ իր սիրածին եօթը սարից այն կողմը,

Ալիքների մրմունջներից նա սիրոյ երգ ուրբեց,

Հին օրերի երազներից սուգ ու ողբեր յօրինեց,

Ջրի տակ էլ անդունդներում նա աշխարհը անիծեց:

Կէս գիշերին լուռ լուսինը շողեր թափեց արծաթի,

Աստղերն եկան շարան-շարան Արազի մէջ նայեցին,
 Եւ նայեցին ու ժպտացին ալեակներէ երեսին,
 Աչքով արին ալեակներին, դողդողացին նրանց հետ,
 Եւ ձկներէ արծաթ մէջքին շող հիւսերը փռեցին,
 Եւ ձկներէ խմբերէ հետ խաղ ու պարեր սարքեցին:
 Կէս գիշերին Ձուկ աղջիկը մոլար, տխուր ու մենակ,
 Գիժ Արազի փայփայանքից փախաւ դէպի ափերը,
 Լուռ ափերին, խուլ ափերին երազ օրերը սգաց,
 Լուռ ափերին, խուլ ափերին ցաւի երգը մըմնջաց,
 Անուշ ձայնով եարին կանչեց, եարը չեկաւ ու չեկաւ,
 Այրուած սրտով խորասուզուեց, ալիքների տակ մտաւ:
 Գետի ափին յանկարծ հասաւ մի սիրունիկ տղամարդ,
 Նժոյգ հեծած, լախտը ձեռքին ու մազերը փողփողուն,
 Կանգնեց ափին,—Արազ, ասաւ, մի ճանապարհ տուր ինձի,
 Չար վիշապը եարս տարաւ եօթը սարից էն կողմը,
 Մի ճամպայ տուր եարիս գտնեմ, առնեմ հասնեմ մուրաղիս:
 Գիժ Արազը գոռաց, թնդաց, բաշը ցցեց կատաղած,
 Սարեր կազմեց ալիքներից, բարդ-բարդ փրփուր դուրս
 հանեց,

Եւ փրփուրի վրայ յանկարծ Ձուկ աղջիկը յայտնուեց,
 Նայեց ափին, տեսաւ եարին, սիրոյ երգը գեղգեղեց,
 Դիւթիչ ձայնով, ցաւոտ ձայնով սիրոյ երգը նա երգեց:
 —Չար վիշապի խաւար այրից, ջատու պառաւն ինձ խլեց,
 Չար պառաւի ձեռքից փախայ, գիժ Արազի գիրկն ընկայ:
 Լուսինն եկաւ, ժպտաց ինձի պաղ շիթերով արծաթի,
 Աստղերն եկան շող հիւսերը դալար մէջքիս փռեցին:
 Արծաթ մէջքիս շողն ինչ անեմ, սէրն եմ ուզում իմ եարին,
 Դալար մէջքիս ջուրն ինչ անեմ, սէրն եմ ուզում իմ եարին:
 Ձուկ աղջկայ ձայնը թովեց նժոյգ հեծած կտրճին,
 Սիրոյ երգով կոյսը վառեց սէրը փնտռող իր եարին:
 Շարժեց իր ձին ալիքների գիրկը նետուեց կտրիճը,
 Ձուկ աղջիկը գրկեց նրան, անդունդների խորն իջաւ,
 Գիժ Արազի սառը ծոցում նա իր մուրաղին հասաւ:

—Ախր կը խեղդուեն: Շողիկն էր, զարթնել էր և
 ականջ էր դնում:

—Ձեն խեղդուի, Շողիկ ջան, ձուկ դարձան:

—Հա, չեն խեղդուի, ձիաւորը կը խեղդուի, Արազը
 կը խեղդի, Արազը վիշապ է, հայրիկ, դու էլ մի գնար,
 չը խեղդուես, Ձուկ աղջիկը կը բռնի, հա՛ա.

—Ձեմ խեղդուի մատաղ, բնի՛ր, բնի՛ր...

IV

Արեւելքը դեռ չէր շառագունել, գիւղը՝ վախեցած բարաթօթօշի պէս կծկուած, մրափում էր անշշուկ, խաւար ու գալարուն փողոցները ինչպէս սեւ օձեր ձգւում էին զանազան ուղղութեամբ, իրար էին փաթաթւում, կծիկ դառնում, յետոյ կրկին բաժանւում և կամ կորչում էին տների մութ զանգուածի մէջ, կամ մի անվերջ յօրանջումով երախները բացած այլանդակօրէն նայում էին դէպի ամայի դաշտերը։ Աքաղաղները բոլոր տներից կանչել սկսեցին, բայց նրանց բոլորի ձայնը չը կարողացաւ խլացնել գլիր Վարթօի առաւօտեան կանչը. «Արահ, Արահ»։ Մարգիկ քնաթաթախ ու յօրանջելով դուրս էին սողում այս ու այն պատի տակից, այս ու այն անկիւնից և մուար ստուերների պէս դիմում էին վերստին դէպի հրապարակը, ընդհանուր բանակատեղին։ Լսւում էին եղների բառաչ, գոմէշների փնչոց, սայլերի ճռինչ, բահերի զրնգոց, հատուկտոր խօսակցութիւններ, դժգոհ ձայներ, կիսաքուն մարդկանց կցկտուր պատասխաններ։ Գալօն էլ փողոցումն էր։

— Տէր Աստուած, մտածում էր նա, և այս բոլորը նրա համար, որ մեր մարդակեր իշխանները մի ժամ ուայ մէջ ջրին տան... Չէ, չէ, Վարթօն չի անի այդ, ուէսն ու տանուէրն էլ չեն անի, ջրպետն էլ չի անի։ Ամենքն էլ վատ մարդ են, անկուշտ գազաններ, ուրիշի բրախքին աչք դրած չարագործներ, բայց էլի մեռել ուտող բորենիներ չեն։ Արագի թմբերը քանդել, թէ մեր տները, գիւղի ջուրը կտրել, թէ մեր երեխաների վիզը, այդ մէկ է, ո՞վ կ'անի, ո՞վ այսքան մեղք իր հոգու վրայ կ'առնի։ Ախր իրանց մեռելները գերեզմանների մէջ կը դողան, զայրացած հօղն էլ նրանց ոսկորները կը ճմռի։ Մահդ են, կրծքերի տակ սիրտ ունեն, որ քար չէ, այլ թրթռուն միս։ Գարշելի Եղօ, փռհէ, ինչ վատ է աշխարհը։

Եւ գիւղը շարժուամ, գնում էր դէպի Արաղը: Ճիւղերով բեռնաւորուած սայլերը ճոնչում էին բեռների ծանրութիւնից կարծես տնքալով ցաւից, իսկ գիւղացիները մեծ ու փոքր խմբեր կազմած հետեւում էին նրանց դանդաղ ընթացքով: Մի ամբողջ կարաւան էր կամ, աւելի ճիշտ, մի խտտափրտ աստուածութեան դուռը դիմող ուխտագնացների երկիւղած բազմութիւն:

— Բարի լոյս սանահէր: Գալօն յետ նայեց, դարձեալ Եղօն էր:

— Աստծու բարին:

— Էլի՞ նեղացած ես:

— Ձէ, դէ ի՞նչ նեղանամ, գիւղի բան է, այսպէս էլ կ'ասեն, այնպէս էլ:

— Հա՛, լաւ է, որ չես նեղացած, դէ մի աչք ածիր չորս կողմի, տես քանի հոգի ենք Արաղ գնում:

— Քանի հոգի ենք, չէ տունը մի մարդ է էլի, ի՞նչպէս համարեմ:

— Մի համարի, այնպէս մի աչք ման ածիր, գիւղը՝ խօմ գիտես, հարիւր տուն է, այստեղ վաթսուն մարդ էլ չը կայ: Լուսաբաց էր արդէն, Գալօն յետ նայեց, առաջ նայեց, Եղօն կարծես թէ ճշմարիտ էր ասում, հէնց իր մօտի հարեւաններից շատերը չը կային, նա գլուխը քաշ ձգեց ու լռեց, չը բարկացաւ, բայց աւելի մտածկոտ դարձաւ:

— Բարին քեզ հետ սանահէր, ասաց Եղօն ու առաջ անցաւ:

Գալօն նրան անպատասխան թողեց: Ախր ի՞նչ է ուզում այս մարդն իրանից. բանուորները քիչ են, ուէսն էլ, տանուտէրն էլ, ջրպետն էլ գողեր են, ողջ աշխարհը դժոխք է, մարդիկ գազաններ, յետո՛յ... գիւղի ցաւը միայն Գալօնն են տուել, ի՞նչ է գնում դալիս իր սիրտը ցաւեցնում: Քաղհանն այսօր կի՛նն ու Շողիկն են անում:— Խեղճ Շողիկ, օտին էլի բանի՛ փուշ կը մտնի և ինքը Գալօն այնուամենայնիւ եկել է իր պարտքը կատարելու, անաստուած հարեւանները չեն եկել, Գա-

լօն ի՞նչ անի, որ հողը տայ գլխին, որ ջուրն ընկնի, ո՛ւհ աշխարհ, հաղար երեսանի փուչ աշխարհ:

Եղօն Գալօից ոչինչ չէր պահանջում և եթէ գիտե- նար իր հարևանի ներքին ցաւերը, իսպառ հանդիսո- կը թողնէր նրան, նա չար մարդ չէր: Միայն նա միշտ զայրանում էր, որ իր համար այնքան պարզ, այնքան աշխարայ ճշմարտութիւնը ամենքը չը գիտեն, չեն խոս- տովանում: Խոստովանէն... Թո՛ղ ամենքն ասեն, թէ մեզ կողոպտում են, խաբում են, զրկում են, որ մենք խեղճ ենք, տանջուած, անճար, անտէր, յետո՛յ... յետո՛յ ոչինչ, Եղօն աւելի հեռու երբէք չէր գնում, նրա խիղ- ճը բողբոջ, ըմբոստ չէր, նա խաւարի մէջ, մի կորած անկիւնում իր ցաւերի վրայ գանգատուող, մրմնջացող լացող ձայնն էր և կ'ուզէր, որ ամենքն էլ լաց լինեն ու հառաչեն: Թո՛ղ Գալօն էլ լաց լինի իր սրտի խոր- բում, նա էլ զգայ, խորապէս զգայ, որ իրանք լողում են ցաւի ծովի մէջ և թող մղկտայ, միայն ու լռի ինչ- պէս ամենքը: Եղօն գիւղի արթուն խիղճն էր, սեւ ճա- կատագրին գիտակցական հնազանդութիւնն էր. ո՛չ ոք նրա պէս չէր ճանաչում իրերի ցաւալի վիճակը, ո՛չ ոք նրա չափ չէր տրանջում, և ո՛չ ոք էլ նրա պէս հլու հպատակ չէր չարիքի ամենատեսակ պահանջներին. Ե- ղօն մարմնացած գիւղն էր, այն սեւ ու լացող ամբօխն էր, միայն լացող:

Արեւը ծագել էր արդէն, երբ կարաւանը գետի ափին հասաւ: Արագը ծոյլ ծոյլ արեւկող արած, քնից նոր արթնցածի պէս ձգձգւում ու գալարւում էր և մեղմով յետ էր ձգում իր վրայից գոլորշիների կաթնա- գոյն շամանդաղը: Գալօն կանգնած նայում էր մտած- մունքի մէջ ընկղմած:

— Տես սանահէր, ջուրն այսքան քիչ է, ի՞նչպէս կարող էր թումբը քանդել:

Դարձեալ Եղօն էր:

— Զուրը քիչ է, պատասխանեց Գալօն դժկամա- կութեամբ առանց աչքերը գետից հեռացնելու: Ալիբ-

ները կարծես գերել էին նրա հայեացքը և Գալօն էլ ոչինչ չէր տեսնում իր շուրջը, ոչինչ չէր լսում: Մի ձկնկուլ ալիքների վրայ զարկուեց հենց Գալօի աչքի առաջ և մի ձուկ բռնեց ու բարձրացաւ, Գալօն այդ էլ չը տեսաւ:

— Զարմանք բան է, թէ թումբերն ինչպէս են քանդուել, անձրեւ չի եկել, գետը չի վարարել ինչպէս անցեալ անգամները, խօսում էր Եղօն ըստ երեւոյթին ինքն իրան, բայց իրօք Գալօին լսել տալու համար: Վերջինս այդ հասկացաւ:

— Զը գիտեմ Եղօ, ես եմ քանդել, ես, կոչեց Գալօն համբերութիւնից դուրս եկած, թող ինձ հանգիստ, խեղդեցիր. ձայնը խզուեց և նա ճակատը յենեց բահի կոթին ու լռեց:

Ի՞նչ է ուզում ինձանից այս մարդը, սատանայի պէս մի քայլ չի հեռանում, մտածում էր Գալօն, քանդել են, քանդել են, յետոյ... թող չը քանդէին. երեւի այլա արցունքն եմ չալակել բերել նոր թումբ շինելու, ուրիշ ի՞նչ անեմ. հո՛ւ աշխարհ, բարձրացիր էէ, նզոված ջուր, փրփրա, դուրս թափուի ափերիցդ, վըրաներս արի, սրբի միանգամից թող հոգիներս ազատուի, չէ՞ բորենիներն էլ մեզ հետ կ'երթան:

Եղօն նպատակին հասաւ. Գալօն լուռ մնում էր. կասկածը, սև հոգեմայ կասկածը մի կաթիլ թոյնի պէս ընկաւ նրա շիտակ սրտի մի խոր անկիւնում և այժմ կամաց կամաց փորում կրծում էր անասելի ցաւեր պատճառելով: Բահի վրայ յենուած՝ նա ջղաձգաբար սղմում իր ոսկրոտ մասների մէջ բահի կոթը և չը ճշալու համար քիչ էր մնում պտափներով ձեռները կրծոտի. նա տանջւում էր, նա զգում էր թէ ինչպէս իր կրծքի խորքից գունդի պէս մի բան ուռչում, մեծանում, լայնանում է և դանդաղ կերպով, բարձրանում է դէպի վեր, դէպի կոկորդը: Գալօն այժմ անկարող էր բարձրացնել իր գլուխը բահի վրայից, չէր էլ ուզում շուրջը նայել, շարժուել, կարծես թէ ամե-

նափոքր շարժումից ուռած կուրծքը կարող էր պատ-
ռուել: Դարձեալ յիշեց իր բամբակը, կնոջը ու Շողի-
կին, որոնք արեւի տակ քաղհանում են, ապա աղջիկը
ներկայացաւ նրա աչքին վարդագոյն մինթանայով,
կանաչ-կարմիր լենտը սիրուն մազերի մէջ, փոքրիկ կօ-
շիկները ոտներին, յիշեց ծառը, ճղակոտոր սև սգաւոր
ծառը և Շողիկին նրա տակ արտասուելիս:

— Վիշապ, վիշապներ. մոմռաց նա բռունցքները
սղմած.

— Գալօ, Գալօ, գործի կաց:

Վարժօն էր, գդիր Վարժօն. սա է քանդել, սա
պիտի բանդի թումբերը:

Նա նայեց Վարժօին ոտքից գլուխ փորձող, շեշ-
տակի հայեացքով, վերջինս յետ-յետ քաշուեց այդ ծա-
կող հայեացքի առաջ. բայց էլի Վարժօն էր, ողորմելի
Վարժօն. նա իր շաշ աչքերը առաջուայ պէս թարթեց
բարութեամբ, քիթը, իր մեծ, կարմրած քիթը, խեղճ-
խեղճ վեր քաշեց մի բանի անդամ ինչպէս միշտ, վա-
րի քաշ ընկած և միշտ լորձիւնոտ երկար շրթունքը
դողդողացրեց ինչպէս միշտ, երբ վախենում էր մէկից
և մնաց լուռ:

Սա է քանդել, սա պիտի բանդի, կրկին մոմռաց
Գալօն, խեղճ ողորմելի Վարժօ, քանդել են, թող այդ-
պէս լինի, չարն աշխարհից պակաս չէ, բայց Վարժօն,
խեղճ ու կրակ Վարժօն, ուճւհ, եղօ, դու գարշե-
լի ես:

— Հա, գործի կենամ Վարժօ, գործի կենամ, լաւ
ես առում, մեր ցաւն է, հոգանք:

— Հապա, մեր ցաւն է, Գալօ ախպէր, վրայ բերեց
Վարժօն սիրտ առած. Արաղը որ կայ մեր տէրն է,
մեր էլ զուլումն է. ինչ անենք, ախպէր: Վարժօն դար-
ձեալ մի բանի անդամ շատ քաղցրութեամբ թարթեց
շաշ աչքերը, վեր քաշեց վարի ջրօտ շրթունքն ու կար-
միր քիթը և զնաց կորաւ ամբօխի մէջ: Գալօն նայում

էր նրա յետեւից, ապա մի բան մումուաց ատամներէ տակ Եղօի հասցէին ու գնաց գործի կեցաւ:

Եւ գործը եռում էր: Ռէսը, տանուտէրն ու ջըր-պետը որոտում, անիծում, հայհոյում էին. երբեմն երբեմն լաւում էր մտրակի չրխկոցը, մի ուրիշ կողմ հաստ ճիպոտն էր գործ տեսնում, իսկ Վարթօն ինչ որ շարունակ ճվճվում էր քիթն ու շրթունքը վեր բաշելով: Մարդիկ աշխատում էին միջիւնների պէս: Սայլերը դատարկուեցին և ոստերից հաստ պարաններով մեծամեծ կապոցներ շինեցին իւրաքանչիւրի ծալքերում տապակ տապակ քար ու հող ածելով, որ ծանր լինի, ջրին դիմանայ: Քար ու հողի և ճիւղերի այս ահագին զանգուածը պէտք էր գետը գցել. մի քանի տասնեակ ձեռքեր կպան միանգամից, նախ՝ առաջին կոյտին և բոլոր ոյժով, հարայ-հրօցով նրան գէպի ջուրը գլորել սկսեցին. իսկ Արազը հանգարտ ու վեհ քշում էր իր ալիքները, նայում էր խեղճ մարդկանց այս ջանքերին, թեթեւ ճղփին էր հանում և կամ փսփսում ավերի հետ մի գաղտնի ծրագիր:

Բլրաձև կոյտը ահագին շառաչով ջուրն ընկաւ. ալիքները լայն յորձանք տուին և փախան այս ու այն կողմ, փրփրալով, ապա բոլոր ուժով զարկուեցին իրանց առաջը ցցուած այս նոր արգելքին: Թումբը դողաց, բայց նոյն վայրկենին նրա վրայ թռան մի խումբ մարդիկ, ոմանք պարաններից կախուեցին, ուրիշները՝ ճիւղերից, մինչդեռ ավի բազմութիւնն շտապ շտապ քարեր ու ցեխ էր շարտում վրան, որ ծանրանայ, ալիքների թափին դիմանայ: Տանուտէրն ու ջրպետը ավից էին հրամաններ արձակում, ուսն ու գլիրը թումբի վրայ էին, այստեղ էր և Գալօն:

—Քար հարեւաններ, քար ածեցէք, ճշում էր Գալօն քրտինքի մէջ կորած. նա կարծես իրօք վիշապի դէմ պայքար էր մտել և իր ոգեւորութեան մէջ ամեն ինչ մոռացած, յափշտակուած գործի գեղեցկութեամբ, նա գեղեցիկ էր և խորխտ: Մի վայրկեան, միայն մի

հատիկ վայրկեան նրա աչքը եղօի աչքին հանդիպեց, երկու տարօրինակ հայեացքների միջոցով մտքերի փոխանակութիւն եղաւ. Գալօն ասում էր.

—Ասում էիր թէ պարանը կը կտրեն, տե՛ս.

—Կը տեսնենք պատասխանեց եղօի հայեացքը:

Եւ կրկին լսուեց Գալօի կանչը՝ «Քար, ցելս». և բահերով ու ձեռներով ամբօխը գործում էր անընդհատ: Լաւ էր. Գալօն հրճւում էր՝ «Քար ու ցելս»: Ուռած ալիքները սպառնալի էին և հզօր, բայց թումբը հաստատուն էր և ծանր, կարծես էլ վտանգ չը կար, նոյն իսկ ջուրը բարձրացաւ և շարժուեց դէպի առունները, էլի մի փոքր աշխատանք և ամեն ինչ վերջացած է: Բայց յանկարծ թումբը երերալ սկսեց, դողաց ինչպէս երկրաշարժի ցնցումից, ապա ալիքների միահամուռ թափի առաջ հաղիւ հաստատուած ամբարդակը տեղահան եղաւ և սկսեց ցրիւ գալ:

—Պարանը կտրուեց, ափը թռէք, ճչացին մի բանի ձայներ: Թումբի վրայի բաղմութիւնն շտապով յետ փախաւ ջուրը չը թափուելու համար, մինչդեռ Գալօն մեն մենակ դեռ կանգնած էր օրօրուելով, կարծես աչքերին չէր հաւատում, քարացած նայում էր իր ոտների տակ մանչացող ալիքներին, նայում էր լայն գետի անհոգ յորձանքներին և էլ չը գիտէր թէ ի՛նչ է անում, մինչդեռ ամբարդակը քար ու քանդ էր լինում և մօտ էր իսպառ գլորուելու:

—Թռիր Գալօ, թռիր տնաքանդ, ճչաց բաղմութիւնը: Գալօն քնից արթնացածի պէս նայեց իր ոտների տակ խուսափող թումբին և վերջին վայրկենին ափը նետուեց: Ծառերի ահագին կոյտը բաժան բաժան եղաւ. իւրաքանչիւր ալիք իր մասն առաւ և, հրճուելով ու մռմռալով, ամբողջ օրերի աշխատանքն ու այնքան յոյսեր խառնեցին իրանց փրփուրների հետ և քչեցին դէպի անծանօթ հեռուն:

—Վիշապ, մենչաց Գալօն ատամների արանքից: Նոյն վայրկենին հէնց իր ականջի տակ մէկն ասաց՝

—Տեսա՞ր, ասացի կը կտրեն:

Դարձեալ Եղօն էր:

Գալօն լսեց շրթունքները կրծոտելով և նրա կրծքի տակի դունդը, որ աշխատանքի ժամին մոռացուել էր, վերստին լայնացաւ, բարձրացաւ, բարձրացաւ, ամբողջ կուրծքը բռնեց և հասաւ կոկորդը սեղմեց: Գալօն այժմ անյաղթելի ցանկութիւն ունէր մի բան ասել, ճշալ, մի բան ջարդել, մէկին խեղդել և կամ բարձր շատ բարձր տեղ կանգնել, թքել աշխարհի վրայ ու մոնչալ ահագին ձայնով մի այնպիսի բան, որ այս ամբողջ դողայ ցաւից ու զայրոյթից:

—Օձեր, իժեր և... էշեր մումուաց նա ատամների արանքից և կրկին գործի կպաւ, կրկին ցատկեց երկրորդ կոյտի վրայ որ նոյն վայրկենին ջուրը ձգեցին:

—Քար ու ցեխ գոռում էր ուսը թմբի վրայից:

—Քար ու ցեխ ճչում էր Վարթօն պարանին կպած բոլոր ուժով և տեղից էլ չէր շարժուում:

Գալօն էլ չէր գոռում, չէր էլ շարժուում: փոթորկով բռնուած նաւի նաւապետի պէս մեխուել էր մի և նոյն տեղում, նայում էր իր թաւ յօնքերի տակից վառուող աչքերով, նայում էր շնչարգել, հեւալով. նա մի վայրկեան անգամ աչք չէր հեռացնում Վարթօնից: Ընդհանուր աղմուկի, իրարանցման մէջ Գալօն որսը նկատած բազէի պէս յանկարծ առաջ նետուեց, ու ծունկ չոքեց Վարթօնի մօտ և նրա ձեռքը բռնեց: Վարթօն փորձեց պսպղան բանը թաղել ոտների մէջ, բայց արդէն ուշ էր, Գալօն տեսաւ դանակը... Վարթօն կըտրում էր պարանը:

—Չարագործ, մոնչաց նա, դձև... Եղօն... օճհ մարդասպան, բորենի, ես քեզ... Մայր, մայր, դու մայր ես Արագ, վիշապներն ու բորենիները սրանք են:

Վարթօն դարձաւ փորձեց շաշ աչքերը բարութեամբ թարթել, փսլինքոտ քիթն ու շրթունքը խեղճ խեղճ վեր քաշել, նա նոյն իսկ ուղեց ժպտալ, բայց այդ բոլորից նրա դէմքը մի գարշելի արտայայտութիւն ստա-

ցաւ ու սարսափով խեղաթիւրուեց. Գալօն կատաղաբար կանգնեց և ոտքի մի ուժեղ հարուածով չարագործին դէպի ալիքները չպրտեց: Վարժօն գլորուեց, բայց պինդ կախուեց Գալօի ոտքից... Նոյն վայրկենին ուէսը յետ թռաւ ավել սարսափած, իսկ երկու հակառակորդները շրփոցով ջուրն ընկան իրար փաթաթուած: Այս բոլորը կատարուեց համարեա մի վայրկենում: Բազմութիւնը զարմանքից բար կտրեց, իսկ ուէսը գունատած ու դողալով ընկաւ ավի աւազի վրայ:

— Պարան, պարան ձգեցէք, խեղդուեցին, շուտ կոշում էին զանազան կողմից. ափերից պարանները նետուում էին, բայց խեղդուողները կարծես անուշադիր էին, օձերի պէս իրար փաթաթուած՝ ձեռքերն ու ոտքերն իրար խառնուած նրանք խորասուզուում էին ալիքների տակ, կրկին դուրս գալիս, դարձեալ կորչում, դարձեալ յայտնուում, միշտ միասին, միշտ դալարուած, կարծես իրար ծեփուած: Մի անգամ միայն Գալօն աջ բռունցքը սպառնալից կերպով բարձրացրեց ջրից վեր վեր և որոտաց՝ «բորենիներ». Վարժօն էլ նրա բազուկների մէջ թրպրտալով, դէմքը սարսափից այլանդակուած, փորձեց մի բան ճշալ, բայց սղմուած կոկորդից ձայնը դուրս եկաւ, իսկ ունեղներից արիւնը ժայթքեց և ջուրը ներկեց, սարսափելի էր: Այի բազմութիւնը գլուխը կորցրած՝ գոռարանում էր նայել գետի մէջ կատարուող տեսարանին, սովորական գոթախտութիւն չէր, երկու կեանքեր չէին, որոնք մաքառում են ալիքների կատաղութեան դէմ, այլ մի ուրիշ անհասկանալի բան կար որ ահաւոր էր դարձնում ալիքների մէջ կատարուածը: Յանկարծ ճիւղերի երկրորդ կոյտը գլորուեց, թաւալ թաւալ առաջ խաղաց, հասաւ խեղդուողներին և երկսին էլ մի անգամից իր տակ թաղեց. իրար դալարուած մարմիններն այլ եւս չը երեւացին, վերջացան:

Այնուհետև թուամբը շինուեց. Արաղը դարձեալ գթառատ մայր էր, նա առատ ջուր տուեց և գիւղը մի անգամ էլ փրկուած էր: Գալօն ու Վարթօն գիւղի համար զոհ գնացին, մտածում էին ամենքը և տխուր էին: Մէկ եղօն գիտէր, թէ ո՞վ զոհուեց գիւղին և ո՞վ իր պատիժն ստացաւ: Անցան օրեր, գիւղը վերստին խաղաղուեց, մոռացաւ դժբախտ անցքը, մոռացաւ իր ցաւը: Եղօն էր միայն, որ մնաց սգաւոր, ճակատը միշտ մռայլ, կարծես մի ծանր յանցանք էր ծանրանում նրա խղճի վրայ, նա դադարեց գիւղի ցաւերի մասին խօսելուց, յետ քաշուեց հրապարակից և մոռացուեց ինչպէս իր վատբախտ սանահէրը: Նոյն տարին աշնանը գիւղացիք զարմանքով տեսան, որ Գալօի բամբակը եղօն հաւաքեց և աշնանացանը իր արօրով կատարեց: Հազար ու մի ենթադրութիւններ արին, պատմութիւններ յօրինեցին, իսկ եղօն անտարբեր դէպի ամենքը և ամեն ինչ ամբողջապէս իր վզին առաւ Գալօի տան ցաւն ու հոգսը:

Էլի գարուններ և ամառներ եկան, Շողիկի ուռենին վերստին ճիւղեր արձակեց դալար ու երկար ու կախուեց առուակի վրայ, էլի նրա տակ ստուերն աշուն էր ու զով և հաճելի էր այնտեղ նստել. բայց Շողիկն էլ չէր երգում իր «էլէն», էլ անակ չէր շինում, էլ տիկնիկ չէր խաղում: Սգատերեւ ուռենին սօսափիւնով օրօրում էր իր լալկան ոստերը, տերեւները տխրութեամբ փսփսում էին վերից և մայր ու աղջիկ նրա պէս սգաւոր, նրա պէս լալկան նստում էին ժամերով և հազար ու մի սև բաներ մտածում: Շողիկն էլ չէր խօսում իր վարդադոյն միութանայի, իր կանաչկարմիր լենտի, իր ճռճռան կօշիկների մասին. փշերով ծակոտուած իր ոտները նա էլ չէր ցոյց տալիս մօրը, միայն երբեմն երբեմն յետ յետ էր տանում իր խոպոպները, նայում էր մօր արցունքոտ աչքերին, ինքն էլ էր արտասւում մեղմիւ և հարցնում.

— Մայրիկ, ինչ եղաւ իմ հայրիկը.

—Արաղը տարաւ, Շողիկ ջան, Արաղը տարաւ:

—Ախր ինչո՞ւ տարաւ:

—Գիւղի համար մատաղ, գիւղի համար տարաւ:

—Մայրիկ, էլ չի գայ:

—Ձէ, էլ չի գայ:

—«Ձուկ աղջիկը» բռնել է հայրիկին, հա՛ մայրիկ:

Մայրը էլ չէր պատասխանում, գրկում, սղմում էր իր կրծքին աղջկայ գլուխը, արցունքը մեղմիւ թափւում էր աչքերից, երեխան նայում էր մօրը և մտածում հօր մասին, Ձուկ աղջկայ մասին, Արաղի մասին և չէր կարողանում հասկանալ, թէ ինչո՞ւ Արաղը տարաւ իր հօրը գիւղի համար և ո՞ւր տարաւ: Եւ ուռեանին օրօրւում էր վերից տխուր սօսափիւնով և թափում էր իր տերեւները սգաւոր մօր և աղջկայ գլխին:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

1902 թ., մարտ, Պարիզ: